

دانشگاه اصفهان

بررسی مبانی مرمت دو مجموعه قاب کاشی منقوش از موزه ی چهل ستون

Theoretical Investigation of
restoration of two pictorial tile
collections belong to Chehel-Soton
museum

By: Mehdi Razani

مهدي رازاني

دانشجوی کارشناسی ارشد مرمت آثار تاریخی و
فرهنگی، دانشکده مرمت، دانشگاه هنر اصفهان

Email: Mehdi_razani@yahoo.com

چکیده

کاخ چهل ستون از جمله مهم ترین بناهای عصر صفویه در اصفهان است که به واسطه ی تزئینات بسیار زیاد و متنوع آن به موزه ی تزئینات معماری معروف شده است. در این عمارت موزه ی تاریخی- تزئینی ای از سال ۱۳۲۷ شمسی تا به حال برقرار است که در آن آثار ارزشمندی از دوره های مختلف هنر ایران نگهداری می شود. از جمله این آثار نفیس و گران بها دو مجموعه قاب کاشی منقوش به نگارگری می باشند که تا چندی قبل در انبار موزه نگهداری می شدند و امروزه پس از مرمت در فضای داخلی کاخ موزه ی چهل ستون به نمایش در آمده اند. با توجه به آنکه هیچگاه در فضای داخلی کاخ چهل ستون در حالت اصیلش از کاشی و بویژه قاب کاشی های منقوش استفاده نشده و تنها مابین سال های ۱۳۲۷ تا ۱۳۵۷ به سبب اشتباهی تاریخی یک مجموعه کاشی منقوش طراحی، ساخت و بر بدنه ی جرز غربی سالن اصلی نصب گردیده است. بررسی شیوه ی حفاظت این دو مجموعه کاشی و انتخاب تدبیری جهت معرفی بهتر آن ها با توجه به عدم سابقه تاریخی وجود هر نوع کاشی در فضای داخلی کاخ، از مهمترین مسائل مربوط به نمایش این آثار است. نوشته ی حاضر با تأیید و یادآوری اهمیت «مطالعات تاریخی و تطبیقی» در مرمت، به بررسی دو مجموعه ی قاب کاشی تصویری موزه ی چهل ستون با توجه به مدارک موجود و ارائه راهکار مناسب جهت به نمایش گذاشتن آنها اختصاص دارد.

واژگان کلیدی: کاشی، صفویه، چهل ستون، مبانی، مرمت

Abstract

Chehel-Soton palace is one of the most important Safavid buildings in Isfahan. This monument has a variety of decoration so that it's famous as decoration museum of Iran. In this edifice existed historic – fine art museum since 1948 hitherto. This museum maintains very valuable Iranian art artifacts. For example two wall panel of tile that is painted by Iranian miniature. they were in the museum store for many years. But now after restoration represent in the interior space museum of Chehel-Ston. we know that never used to show tile emphases wall panel of tiles in interior design in original -Safavid- form of Chehel-Ston and only between 1948-1979 for historical mistake one panel fixed to south west pillar in the interior main gallery of building. Therefore, we must pay attention to naught background existed any type of tails in the interior space Chehel-Ston because this subject is very important for showing these panel. This paper has done especial investigation methods for restoration and selected best plan for presentation, showing and conservation those, and mention significance (historic and comparative scrutiny) in the conservation art by documentations for showing these valuable Chehel-Ston museum objects.

Key words: Tile, Safavid, Chehel-Ston, Theoretical Investigation, restoration

مقدمه

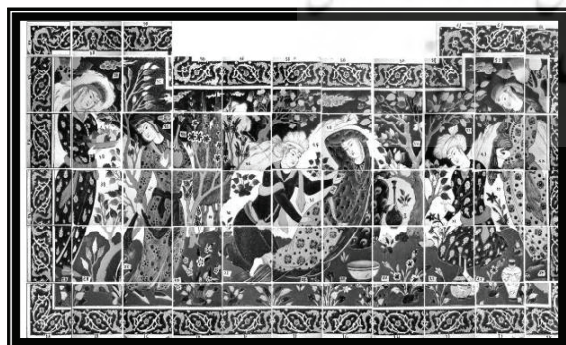
با اجرای طرح تغییر کاربری، به اولین موزه ی شهر اصفهان تبدیل گردد.

اولین آثار موزه چهل ستون در دهه ۲۰ شمسی از بنای شیخ صفی الدین اردبیلی و هم چنین از اداره ی باستانشناسی اصفهان تأمین گردید و موزه نیز با اعمال برخی تعمیرات در آبان ماه سال ۱۳۲۷ به دست محمد رضا شاه پهلوی افتتاح شد. در روند تغییر کاربری و تعمیرات بنای چهل ستون یکی از مجموعه کاشی های تصویری مورد بررسی در این مقاله اثر مرحوم استاد جواد رستم شیرازی^۱ به بنا الحاق شد که بعد از پاک سازی سبکی تزئینات بنا، در دهه ۴۰ و ۵۰ شمسی از بدنه دیوار جدا شد و در انبار موزه جای گرفت. مجموعه ی دوم نیز در هنگام انتقال آثار اداره فرهنگ و هنر سابق در سال ۱۳۶۳ شمسی به موزه چهل ستون تحویل گردید. و بعد از منحل شدن آن اداره از آن تاریخ تا هم اکنون متعلق به موزه چهل ستون میباشد. امروزه این دو مجموعه کاشی به عنوان آثار نفیس چهل ستون در این موزه به نمایش در آمده اند.

لازم به ذکر است این دو مجموعه کاشی تاریخی دارای دو کتیبه فارسی می باشند که در ادامه هر مجموعه با محتوای کتیبه اش خوانده می شوند. بدین صورت مجموعه ی ۱ قاب کاشی استاد رستم شیرازی با کتیبه ی « کپی از چهلستون به قلم رستم » و مجموعه ۲ قاب کاشی مجلس بزم شاه عباس با کتیبه ی « مجلس بزم شاه عباس و عبدالمومن خان^۲ ».

کاخ چهل ستون از جمله معتبرترین بناهای عصر صفوی در ایران و شهر اصفهان می باشد ساخت این بنا را به شاه عباس اول (۹۹۶-۱۰۳۸ ه.ق) نسبت می دهند. اما « در طی لایه برداری های سال ۱۳۲۷ دو کتیبه در بالای ایوان به خط نستعلیق و به نظم یافت شده است، که کتیبه اول مربوط به شاه عباس دوم (۱۰۵۲-۱۰۷۵ ه.ق) با تاریخ نوشته شده به روش ابجد است و ماده تاریخی آن ۱۰۵۷ ه.ق می باشد که قدیمی ترین مدرک به دست آمده برای تعیین زمان ساخت و بانی بنا تا به امروز محسوب می شود و کتیبه دوم مربوط به شاه سلطان حسین صفوی (۱۰۹۶-۱۱۳۵ ه.ق) است که محتوای تاریخی آن حاکی از تعمیرات چهل ستون در سال ۱۱۱۸ ه.ق به فرمان وی می باشد. (نیکزاد، ۱۳۳۳، صص ۳۹-۴۱)

از جمله مشخصه های بارز این کاخ که اهمیت ویژه ای بدان می دهد، تزئینات فراوان و در حد کمال آن است که به گونه های مختلف در اقصی نقاط آن قابل مشاهده است. در این میان تزئینات نقاشی چهل ستون با وجود بالغ بر ۷۰ نگاره بزرگ و کوچک در سالن اصلی و اتاق ها نمونه ی کاملی از نگاره های اوج مکتب نگارگری اصفهان در نقاشی ایرانی هستند. که خود از یکی ویژگی های شاخص این بنای ارزشمند به شمار می روند. ارزش های تاریخی و فرهنگی کاخ چهلستون و لزوم حفظ این میراث بی نظیر باعث شد در سال ۱۳۲۷ با تعمیرات جدی مواجه شود و

ت. ۱-۲- قاب کاشی شماره ۱- مجموعه استاد رستم شیرازی و قاب کاشی شماره ۲ مجلس بزم شاه عباس

در این نوشته که نتیجه ی آن به صورت یک کار عملی در موزه ی چهل ستون به اجرا در آمده به مواردی از قبیل جایگاه تزئینی کاشی های ازاره ای در بناهای صفوی، بررسی تاریخی و مطالعات تطبیقی مجموعه کاشی های منقوش کاخ چهل ستون، مبانی حاکم بر روش مرمت و نمایش آن ها پرداخته شده است.

قاب کاشی‌های منقوش در بناهای صفوی

چون نشست در باغ و منظره و استراحت در هوای آزاد؛ طبیعت یا کنار جوی آب آراسته شده اند مثال این وقایع در باغ‌های پادشاهی زمان شاه عباس کبیر و شاه سلیمان اتفاق می‌افتاده است.

کاخ‌ها و کوشک‌ها با تصاویر و واقعیاتی که در آن‌ها اتفاق می‌افتاده به وسیله‌ی کاشی‌ها و نگاره‌ها تزئین می‌شدند این در حالی است که کاشی‌های مساجد و بناهای مذهبی این عصر با نقوش اسلیمی و ختایی به صورت کاملاً انتزاعی مزین می‌گشته است. موزه متروپولیتن ۳ مجموعه از این قاب کاشی‌ها را در اختیار دارد که همه را در سال ۱۹۰۳ میلادی (۱۲۸۲ ش) خریداری نموده است. در شناسنامه‌ی اموال این ۳ مجموعه آمده است که مربوط به عمارت‌های زمان شاه عباس در خیابان چهارباغ اصفهان اند. «قاب کاشی شماره ۱ موزه‌ی متروپولیتن نیویورک تصویر زنی مست و ساغر به دست را نشان می‌دهد که در کنار وی مردی تکه‌های بلند پارچه‌ای را پیشکش می‌کند، در تصویر این پانل کاشی خدمه همراه با وسایل عیش و نوش دیده می‌شود. تصویر این زن آشکارا خصوصیات و آرایش موی غیر ایرانی دارد و مرد کنار او جامه‌ی اروپایی در بر کرده است.» (ویلبر واتینگهاوزن، ۱۸۶، ۱۳۸۱)

آن گونه که از شواهد و روایات بر می‌آید در شهر اصفهان، احیاناً نایین و کاشان عصر صفوی، ازاره‌ی بسیاری کاخ‌ها، باغات و کوشک‌ها و برخی خانه‌ها به کاشی‌های منقوش تصویری مزین بوده‌اند، مشخص نیست در چه زمانی این کاشی‌ها از بنا‌هایشان جدا شده و به غارت رفته است. اما امروزه نمونه‌های شاخصی از این کاشی‌های منقوش به نگارگری را در موزه‌ها و مجموعه‌های غربی می‌توان جستجو کرد. از جمله این کاشی‌ها قاب کاشی موجود در موزه ویکتوریا و آلبرت لندن، قاب کاشی‌های موجود در موزه متروپولیتن نیویورک و مجموعه‌ی موجود در موزه لوور را می‌توان نام برد.

نقوش تمامی این مجموعه یا قاب کاشی‌ها از شیوه‌ها و الگوهای نقاشی مینیاتور هم عصر اقتباس شده است به نحوی که نظیر بسیاری صحنه‌های ترسیم شده بر کاشی‌ها در نقاشی‌های دیواری قصرها و کوشک‌های همان دوره بر روی سطوح گچی قابل مشاهده است. از این رو می‌توان گفت همان نقاشی‌های دیواری هستند که نگارگر در ابعاد بزرگتر آن‌ها را بر روی کاشی به دست لعاب و آتش کوره سپرده است. قاب کاشی‌ها عموماً با مجالس بزم و زندگی درباری، صحنه‌های خوش‌گذرانی عشاق

ت. ۳- قاب کاشی شماره ۱ احتمالاً اوایل صفوی، به طول ۱/۹۸ سانتیمتر، نیویورک، موزه‌ی متروپولیتن ویلبرو واتینگهاوزن، ۱۳۸۱، ص ۱۹۳)

اما در نمونه محفوظ در موزه ویکتوریا و آلبرت مرد و زن ویژگی های ایرانی دارند. زنی در باغ، صحنه ای است که غالباً با همین شیوه و مدل موضوع مورد علاقه نقاشان مینیاتور دوره صفوی بوده است. در تمام ترکیب بندی این مجموعه پیکرها، لوازم فرعی و عناصر منظره ای از ۶ رنگ (سبز، آبی، خاکستری، سیاه، زرد و سفید) استفاده شده است.

ت. ۴- قاب کاشی شماره ۲. کاشی دیواری نیمه اول قرن ۱۱ هجری دوره ی صفوی اصفهان (منبع: وب گاه موزه ی متروپولیتن)

قاب کاشی دیگری (شماره ۲) در موزه متروپولیتن شامل ۲۸ قطعه کاشی^۳ مربع منقوش هفت رنگ بر زمینه سفید موجود است. بر روی این پانل زنی به همراه ۳ مرد که دو نفر از آن ها نشسته اند و در حال مکالمه هستند و یکی از آن ها در حال نوشتن مطلبی می باشد تصویر شده است. مجموعه کاشی دیگری با همین نقش و مضمون در موزه لوور موجود است که از نظر طرح و نقش کاملاً شبیه نمونه ی موجود در موزه متروپولیتن است و حاشیه دور را تماماً دارد. اما از نظر غنای رنگی، زیبایی و تناسب کار نسبت به مجموعه ی موجود در موزه متروپولیتن ضعیف تر به نظر می رسد.

ت. ۵- قاب کاشی دیواری اصفهان، اوایل قرن یازدهم هجری، بخش اسلامی موزه ی لوور، مالکیت موزه در سال ۱۸۹۳ م. (وبگاه موزه ی لوور، ت. م. ۱۳۸۶/۹/۲۵)

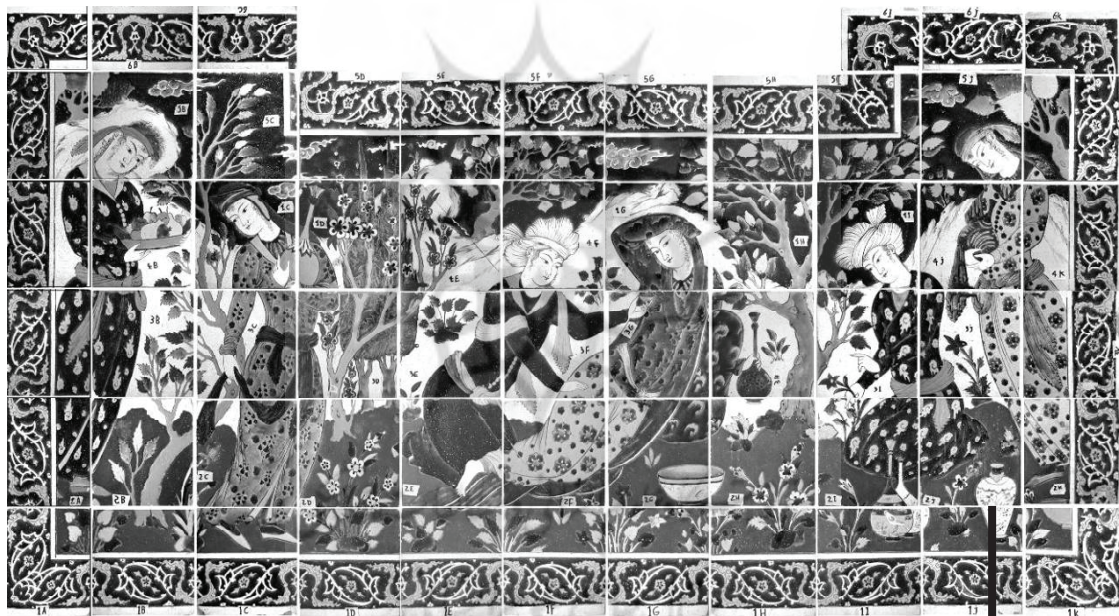
قاب کاشی منقوش چهل ستون به قلم استاد جواد رستم شیرازی

ابولقاسم ایلیا پخته شده اند.» (نیکزاد، ۱۳۳۰، ص ۳۹-۴۱) کپیه کاشی ها بدان سبب انجام گرفته است که بنا به نظر پوپ و دیگران اصل کاشی ها (مجموعه ی موجود در موزه ی ویکتوریا و آلبرت) مربوط به دوره ی صفوی و متعلق به بنای چهل ستون بوده اند، که از ایران خارج شده اند با این عقیده در زمان آماده نمودن چهل ستون برای تبدیل به اولین موزه شهر اصفهان توسط استاد جواد رستم شیرازی کپیه و اجرا شده اند.

در رابطه با چگونگی کپیه نمودن کاشی ها خانم سوسن رستم شیرازی (دختر استاد رستم شیرازی) می گوید: «آرتور اپهام پوپ رابطه ی دوستانه ای با رستم داشته و گه گاه به خانه رستم می آمده است و وی تصویر اصل کاشی ها را در اختیار رستم قرار داده بوده است.»^۶

در انبار کاخ موزه چهل ستون یک مجموعه کاشی هفت رنگ^۵ منقوش وجود دارد که امضای مرحوم جواد رستم شیرازی بر آن حک شده است. با آگاهی به این نکته که استاد جواد رستم در حیطة ی نقاشی بر روی کاشی کارهای ارزشمندی دیگری دارد، این مجموعه کاشی از آن جهت خاص ترست که برای نصب در کاخ موزه ی چهل ستون کار شده است. از جمله ویژگی های این مجموعه کاشی مضمون بزمی آن است که قرابت فراوانی با مضامین نقاشی های بالای ازاره ی تالار اصلی چهل ستون دارد. به نحوی که هر شش شخصیت تصویر شده تقریباً همان اعمال نقاشی ها را انجام می دهند.

در کتاب فهرست تاریخچه ابنیه تاریخی اصفهان آمده است: «قاب کاشی کار شده توسط استاد رستم در سال ۱۳۲۷ به دستور مهندس روانبد از روی کتاب پوپ آمریکایی کپیه و در کارخانه کاشی پزی میرزا

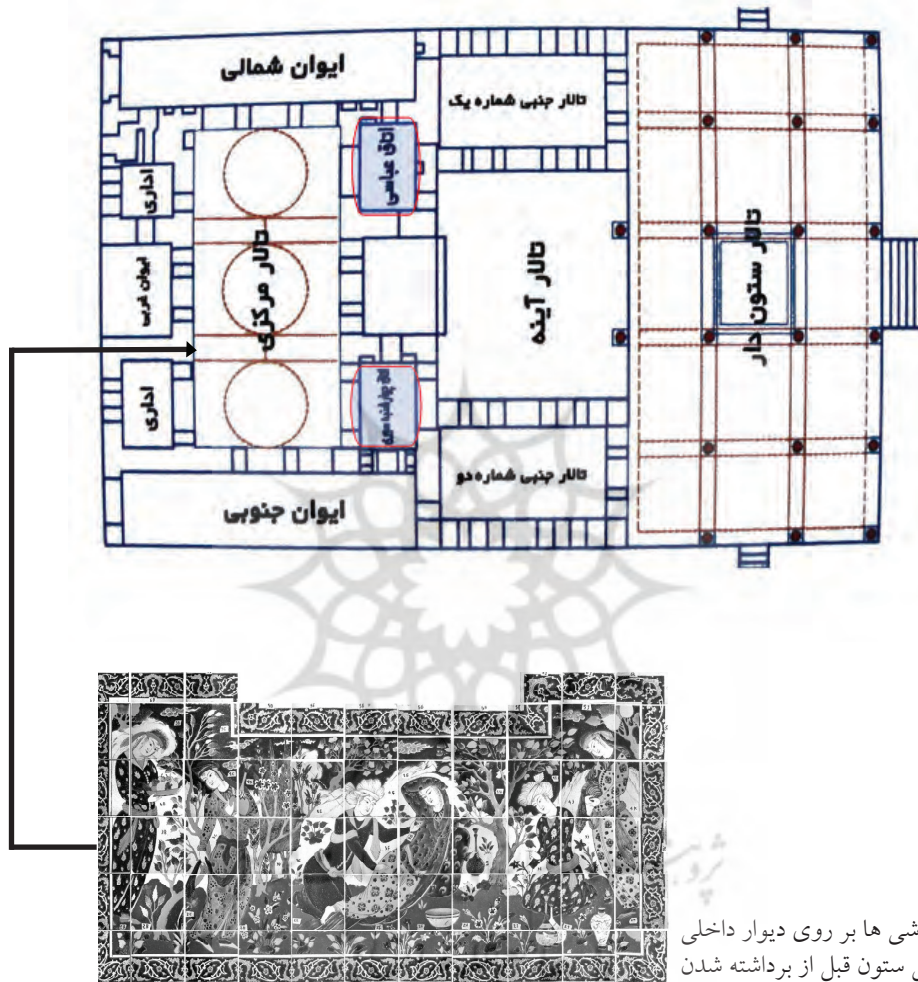

ت. ۶- کپیه استاد رستم شیرازی با تفکیک کاشی ها برای نمایش جریئات بیشتر نقش

بین اصل کاشی ها و کپی‌های که استاد رستم انجام داده تفاوت‌هایی وجود دارد وی کپی‌های خود کاملاً مطابق با قاب کاشی موجود در موزه ویکتوریا و آلبرت کار نکرده است و با جابه‌جایی محل قرارگیری و فاصله بین شخصیت‌های اصلی در وسط تابلو، اضافه کردن حاشیه پایین و هم‌چنین یک پارچه کردن آن در طول و عرض کاشی‌ها به نقش اصلی و حذف تعدادی از درختان سرو و پرند ه‌هایی که در کادر بوده اند این نقش را به گونه‌ی دیگری رقم زده است اما با حفظ مضمون ابعاد، تکنیک، رنگبندی و... نزدیک با مفاهیم ارائه شده در تمپراهای بالا نسبت به اصل کاشی‌ها پایبند بوده است.

بر طبق مدارک به دست آمده این مجموعه کاشی در ازاره‌ی تالار اصلی چهل ستون بر روی جرز سمت چپ روبروی درگاه ورودی تا سال ۱۳۴۷ ش نصب بوده است و در زمان پاک‌سازی الحاقات از مکان نصب شان جدا شده و به انبار موزه انتقال یافته‌اند.^۷

ت.۷- محل قرارگرفتن کاشی‌ها بر روی دیوار داخلی تالار اصلی کاخ چهل ستون قبل از برداشته شدن

ت.۸- در گوشه‌ی سمت چپ تصویر محل نصب کاشی‌ها در ازاره‌ی تالار اصلی مشخص شده است.
(Zadner, 1968, P?)

سرنوشت اصل کاشی های صفوی

با مطالعاتی در سفر نامه های مستشرقین می توان دریافت که در دوره ی صفوی باغ ها و عمارت های بسیاری در شهر های نایین، اصفهان و کاشان به کاشه های ازاره ای مصور به نگارگری پوشیده بوده اند، که امروزه متأسفانه تعداد کمی از آن ها باقی مانده است. در مورد اصل کاشی ها باید گفت این کاشی ها مربوط به یکی از عمارت های چهارباغ عباسی بوده اند و به صورت بسیار اتفاقی توسط خانم دیالافوا در کتاب سفرنامه اش ترسیم شده اند، هم چنین شاید بتوان گفت اولین مطالعات را در مورد اصل این کاشی ها خود دیالافوا انجام داده است. وی در سفرنامه اش به صورت واضح از این مجموعه صحبت نکرده است. اما در زمانی که از کاشی های مرغوب ازاره ی عمارتی ویران در چهارباغ حرف می زند. تصویر این مجموعه کاشی را ترسیم کرده است و این امر نشان دهنده وجود کاشی ها بر بدنه یک دیوار مخروبه تا زمان حضور آقا و خانم دیالافوا در ایران دارد. همچنین دیالافوا در رابطه با جاسازی تعداد زیادی کاشی دربار و بنه ی شترها مطالبی نوشته است؛ که احتمال دارد منظورش همین مجموعه کاشی بوده باشد و در واقع خود آقا و خانم دیالافوا آن ها را از ایران خارج کرده باشند. وی مطالب بالا را این گونه شرح می دهد. «از منظره ی حزن آور [چهارباغ ویران] و وحشت انگیز روی برتافته و نظری به داخل یکی از عمارات ویران انداختم و با کمال تعجب مشاهده کردم که هنوز در این اطاق ها کاشی های زیبایی جلوه گری می کنند. در دیوارها، جابه جا تابلوهای نقاشی که روی آن ها را خاک پوشانده اوضاع اندرونی های اشراف توانای قدیمی را نمایش می دهد...» (دیالافوا، ۱۳۷۱، ص ۲۷۳) هم چنین زمانی که از وزن کردن محموله ها برای بار کردن بر شتران و... سخن می گوید، می نویسد: «باری اکنون مدت سه روز است که ما مشغول تدارک دیدن سفر هستیم

چمدان ها را می بندیم و دوباره باز می کنیم و اثاثیه را نقل و انتقال می دهیم تا عدل ها به وزن قانونی درآیند. وقتی که جعبه های کلیشه و اشیایی را که از بازار اصفهان خریده بودیم همه را به دقت بستیم و کلکسیون کاشی ها را که از هر جا به دست آورده و جمع کرده بودیم به دقت در پنبه پیچیدیم و در ته صندوق ها جا دادیم چاروادار و همراهانش مشغول وزن کردن بارها شدند.» (دیالافوا، ۱۳۷۱، ص ۳۴۹)

نوشته های دیالافوا و گراور وی از کاشی ها به نحوی تلویحی ثابت می کنند که این مجموعه کاشی که آرتور اپهام پوپ از آن چهل ستون می انگاشته است، مربوط به یکی از عمارت های چهار باغ بوده و به هیچ وجه به این بنا تعلق ندارد. پوپ و دیگران با توجه به ساختار، سبک، اندازه و ابعاد قاب کاشی موجود در موزه ی ویکتوریا و آلبرت تصور کرده اند. این مجموعه متعلق به کاخ چهل ستون بوده- و با این عقیده سبب کپی آن ها توسط استاد رستم شیرازی شده اند. با توجه به اندازه و ابعاد این دو مجموعه کاشی تنها در ۴ نقطه ی چهل ستون می توانسته اند طراحی و نصب شوند و آن مکان ها ازاره های ۴ جرز اصلی در تالار مرکزی کاخ هستند.

در عین حال با توجه به مطالعات و لایه برداری های انجام شده دهه ی ۴۰ در کاخ چهل ستون و نمایان شدن «لایه های رنگ و نقوش گل و بوته آزاد با زمینه ی آبی لاجورد دوره ی صفویه» (آقاجان، ۱۳۵۹، ص ۱۶۴) در این قسمت ها، می توان گفت: کاخ چهل ستون به هیچ وجه مجموعه کاشی های منقوش بر خود نداشته است و مجموعه های موجود در موزه ها هیچ کدام متعلق به کاخ چهل ستون نیستند. (البته باید توجه داشت که آقای پرفسور پوپ زمانی این اظهار نظر را کرده اند که ازاره های چهل ستون زیر اندود گچ ظل السلطان بوده و به هیچ وجه وجود لایه های رنگ در زیر آن ها مشخص نبوده است.)

ت. ۱۰- قسمتی از ازاره ی یکی از جرز های تالار اصلی کاخ چهل ستون. که وجود لایه های نقاشی در زیر نگاره ها کاملاً مشاهده می شود. (رازانی، زمستان، ۱۳۸۶)

ت. ۹- گراوری از کاشی ها کار خانم دیالافوا (منبع: دیالافوا، ۱۳۷۱، ص ۲۵۸)

اصل کاشی‌ها که امروزه متعلق به موزه ی ویکتوریا و آلبرت هستند. برای محلی هم چون زیر تاقچه، تاقچه نما و یا حاشیه تزئینی در آزاره ی اینیه کار شده اند؛ همین ویژگی کاشی‌ها مرمت گران موزه ویکتوریا و آلبرت را در رابطه با مرمت آن‌ها دچار اشتباه کرده است؛ ایشان در حوالی سال ۱۹۶۸ میلادی (۱۳۴۷.ش) در اقدامی کاشی‌ها را به صورت اشتباه مرمت نموده اند. به نحوی که احساس کرده اند قسمت فرو رفتگی بالای کاشی‌ها کمبود آن‌هاست و می‌باید برای رفع کمبود آن‌ها بازسازی کنند و مجموعه را به شکل مستطیل یک پارچه ای درآورند. مرمت گران موزه ویکتوریا و آلبرت به اشتباه قسمت کمبود را پر کرده و نقوش را به صورت سبکی بازسازی و تاحدی ادامه داده اند. بعد از آن با استفاده از فوم پلی اورتان کاشی‌ها را به تابلویی یک پارچه تبدیل نموده اند. نکته جالب اینجاست که این مرمت اشتباه تا چنین سال مورد بازدید عموم قرار گرفته است.

ت. ۱۱- مجموعه قاب کاشی منقوش در حالت اصیل قبل از مرمت (پوپ، ۱۹۳۰، ص ۹؟)

ت. ۱۲- بعد از انجام کار مرمتی غلط در موزه ویکتوریا و آلبرت (وب گاه موزه ی ویکتوریا و آلبرت)

اگر چه امروز موزه داران موزه ی ویکتوریا و آلبرت متوجه این مرمت غلط شده اند و کاشی‌ها را به شکل اولیه برگردانده اند اما چنین اشتباهاتی می‌تواند نشان دهنده ی اهمیت انجام بررسی‌های تاریخی و مطالعات تطبیقی قبل از شروع کار حفاظت و مرمت باشد

و عبدالمومن خان در دوران قاجار میان مردم رواج داشته و با آن که سند تاریخی مشخصی ندارد توسط نقاش آن به تصویر کشیده شده است^{۱۱}.

ت. ۱۳- نگاره ای از عبدالمومن خان که در زمان حیات وی در هرات کار شده است. (گذار، ۱۳۷۱، ص ۷۸)

مبانی مرمت مجموعه کاشی های چهل ستون

با توجه به ارزش مادی و معنوی این دو مجموعه انتخاب روش مناسب برای نگهداری و به نمایش گذاشتن آن ها با توجه به اینکه کاشی ها به هیچ وجه متعلق به بنا نیستند و نصب کاشی بر بدنه داخلی کاخ سابقه تاریخی ندارد همچنین تمام دیواره ها داخلی بنای چهل ستون دارای ارزش تاریخی و فرهنگی مختص به خود می باشند. هم چنین نمی توان از آن ها به عنوان تکیه گاه برای نصب قاب کاشی های مورد نظر استفاده کرد. به نظر می رسد طراحی و ساخت تکیه گاهی ثابت و مستحکم جهت به نمایش در آوردن کاشی ها بهترین گزینه موجود باشد.

قاب کاشی منقوش مجلس بزم شاه عباس

دومین مجموعه کاشی منقوش کاخ چهل ستون، قاب کاشی مجلس شاه عباس و عبدالمومن خان حاوی تصویر مهمانی و بزم شاه ایران با سردار ازبک به سبک قاجار و با تکنیک نقش برجسته ی زیر لعابی کار شده است. ویژگی عمده ی این مجموعه ابعاد^{۱۲} بزرگ کاشی ها و خمیر گل سنگی آنهاست که به همین سبب کاشی ها دارای وزن زیادی می باشند. بررسی های اولیه نشان می دهد کاشی ها به اداره ی فرهنگ و هنر اختصاص داشته اند و در قسمتی از ساختمان ایشان نصب بوده اند و در سال ۱۳۶۳.ش به موزه ی چهل ستون انتقال داده شده اند^{۱۳}. در تیرماه ۱۳۸۷ قاب کاشی عبدالمومن خان به عنوان یکی از مجموعه آثار ارزشمند کاخ موزه ی چهل ستون بعد از ۲۴ سال به نمایش گذاشته شدند.

بررسی ها در رابطه با این مجموعه کاشیکه بدون تاریخ بوده و در هیچ منبعی ذکری از آن نشده است نشان می دهد، این مجموعه متعلق به دوره ی قاجار می باشد. اگر چه در این مورد به راحتی نمی توان قضاوت کرد اما با توجه به سبک کاری و ویژگی هایی که از دیگر نمونه های مشابه می شناسیم می توان گفت این مجموعه متعلق به اواخر دوران قاجار بوده و احتمالاً در کارگاه های اصفهان تولید شده است. در رابطه با موضوع نگاره کتیبه ی کوچک مجموعه تا حدی مساله را بازتر می کند، گرچه شاید بدون این کتیبه نیز می شد حدس زد نفر سمت راستی شاه عباس کبیر پادشاه صفوی است. اما مطمئناً نفر دوم همیشه ناشناخته باقی می ماند اما کتیبه این شخص را عبدالمومن خان معرفی می کند. با توجه به آن که در رابطه با عبدالمومن خان اطلاعات کافی در دست است. می توان گفت نقاش و نگارگر این مجلس، صحنه ای که هیچگاه اتفاق نیفتاده را تصویر کرده است. زیرا شواهد و نوشته های تاریخی حاکی از آن است که شاه عباس اول صفوی و عبدالمومن خان ازبک شیپانی هیچگاه با همدیگر در مجلسی حضور نیافته اند. این در حالی است که نقش از روی نقاشی دیواری مجلس پذیرایی شاه عباس از ولی محمد خان و مجلس پذیرایی شاه طهماسب از همایون شاه هندی کرته برداری شده^{۱۴} است از نظر تاریخی پذیرایی شاه عباس از ولی محمدخان ازبک در سال ۱۰۲۰ه.ق(۹۸۹.ش) اتفاق افتاده، در حالی که عبدالمومن خان در سال ۱۰۰۸ ه.ق(۹۷۸.ش) کشته شده و در زمان این پادشاه روابط ایران و ترکستان بسیار تیره بوده است با این تفاسیر شاید بتوان گفت نقاش این قاب کاشی یا حادثه را اشتباه متوجه شده است. یا روایت مهمانی شاه عباس

حال آنکه بایست به محل قرارگیری کاشی‌ها بعد از نصب بر تکیه گاه توجه ویژه داشت به نحوی که بعد از ساخت تکیه گاه ایستا باید از قرار دادن آن‌ها بر روی ازاره ی ۴ جرز اصلی سالن مرکزی خود داری کرد، زیرا ممکن است باعث اشتباه مردم و پژوهش گران در رابطه با محل قرارگیری و اصالت آن‌ها گردند. (به نحوی که اشخاص تصور کند در گذشته ازاره ی تالار اصلی کاخ از کاشی مستور بوده است). رعایت چنین عملی می‌تواند در عین رعایت قوانین و مقررات نظری و عملی مرمت، باعث بهره مندی علاقمندان و هنر دوستان از این اثر ارزشمند گردد.

برای ساخت تکیه گاه ایستا جهت نمایش مجموعه کاشی‌ها چند ویژگی اساسی توصیه می‌شوند.

۱- تکیه گاه باید محکم، ثابت، پایدار و تا حد امکان سبک و قابل حمل باشد. (در این مورد ساخت تکیه گاه فلزی با توجه به ابعاد و وزن کاشی‌ها، گزینه مناسبی به نظر می‌رسد).

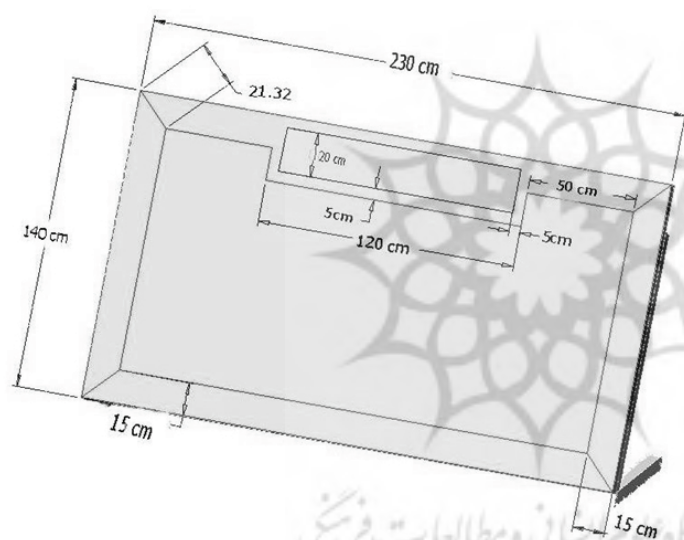
۲- به هیچ وجه نباید کاشی‌ها را خطری از بابت مواد مورد استفاده در ساخت تکیه گاه و روش نصب تهدید نماید.

۳- روش نصب باید تا حد امکان آسان و برگشت پذیر باشد.

۴- روش برگزیده شده باید در طول زمان پایداری بوده و برای مرمتگر خطری ایجاد ننماید.

۵- تکیه گاه تا حد امکان ساده و رنگی خنثی داشته باشد تا زیبایی مجموعه را مخدوش و یا تحت تأثیر قرار ندهد.

۶- همانند کلیه کارهای مرمتی صرف جویی در هزینه‌ها با در نظر گرفتن کیفیت مطلوب و مناسب پیشنهاد می‌شود.

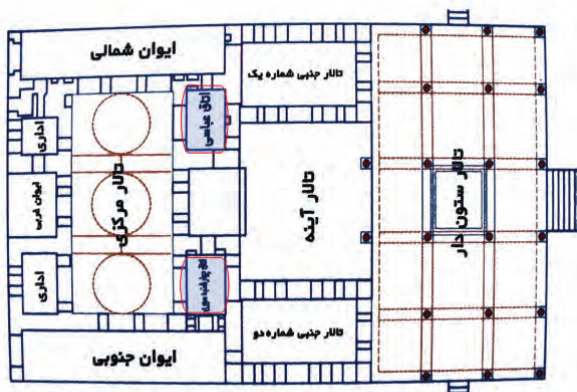
ت. ۱۴- طرح پیشنهادی اولیه برای کاشی‌ها
 ا که البته در اجرای نهایی کادر اطراف آن
 حذف گردید.

پروژه گاه‌های ساسانی و مطالعات فرهنگی

ت. ۱۵- نمای روبروی تکیه گاه بعد از اجرا با در نظر گرفتن فضای اشغال شده توسط مجموعه کاشی

عباس به سبب نزدیکی بیشتر مضمون با نگاره بزم شاه عباس و مجموعه استاد رستم به سبب نزدیکی به موضوع نگاره های اتاق چهارشنبه سوری در آن اتاق به صورت قرینه در ضلع مقابل نصب گردید.

ت. ۱۶- محل قرار گرفتن قاب کاشی در مجموعه چهلستون که با بیضی آبی رنگ مشخص شده است

نتیجه گیری

اهمیت اصول کلی و مهمی همانند مستندنگاری و مطالعات تطبیقی، آسیب و فن شناسی و حتی نحوه ی به نمایش گذاشتن اثر در گذشته، در مرمت بر هیچ کس پوشیده نیست و امروزه خوشبختانه در بیشتر موارد رعایت می شوند. در همین راستا اولویت بندی و ترتیب انجام آن ها از اهمیت بالایی برخوردار است. بهنجوی که اقدام به مرمت پیش از مستندنگاری دقیق و مطالعات تطبیقی و تاریخی احتمال اشتباه در انتخاب روش مرمت و تعیین سرنوشت آینده ی شی را به مخاطره خواهد انداخت. از این رو توصیه می شود در مطالعات تطبیقی و تاریخی آثار تاریخی به تمامی اطلاعات و مستندات توجه شده و سپس اقدام به مرمت گردد. و در امر مرمت نیز کاربران و سرنوشت آینده اثر در نظر گرفته شوند.

سپاسگزاری

نگارنده بر خود واجب می داند از سرکار مهندس خانم ساغر حمیدی مسئول اداره ی اموال میراث فرهنگی اصفهان، سرکار خانم فاتحی مدیر موزه چهلستون، جناب آقای مهندس زیرک مدیر وقت سایت جهانی میدان نقش جهان اصفهان و دوستان گرامی، امیر صوری، حمیده جعفریان، مهدی کردی، مهدی حاجی زاده و محمد مرتضوی سپاسگزاری بنماید.

با در نظر گرفتن موارد بالا تکیه گاهی فلزی از جنس قوطی های سبک برای کاشی ها ساخته شد که وزن هر تکیه گاه در حدود ۲۰ کیلوگرم گردید. در همین راستا می توان مزیت های این تکیه گاه را در موارد زیر بررسی کرد.

- ۱- استفاده بهینه از فضا و مکان قرارگیری (حداکثر مکان مورد نیاز برای نصب کاشی ها بر تکیه گاه به اندازه ی طول و عرض - در حالت عمود ارتفاع- کلی مجموعه به عمق ۴۰ سانتیمتر)
- ۲- پایداری چندین برابر در مقابل وزن کاشی ها نسبت به مصالح دیگر
- ۳- استفاده از مواد بی خطر برای پوشش تکیه گاه فلزی (تکیه گاه فلزی به وسیله ی نبشی های فلزی توخالی، مقاوم و سبک ساخته شد و در کوره استاتیک با رنگ های حرارتی پوشش دهی شد).
- ۴- عدم واکنش تکیه گاه با کاشی ها به سبب شرایط محیطی

- ۵- قابلیت نمایشی متناسب با بازدید کننده با قد متوسط در عین حال نزدیکی به حالت اصیل کاشی ها در نمایش به صورت عمودی و ۹۰ درجه (برای این امر از زاویه ۷۸ درجه عمود نسبت به سطح زمین استفاده گردید این زاویه حالت نمایشی مناسبی دارد و وزن کاشی ها را که در حالت عمود بر هم در بیشترین حالت است به صورت مایل و غیر عمود هدایت کرده و تا حد زیادی ختشی می کند).
- ۶- روش قرار دادن کاشی ها در فضای داخلی تکیه گاه بسیار ساده و به صورت کشویی می باشد. این سادگی در اجرا باعث خواهد شد موزه در کلیه ی مراحل جمع آوری، انتقال و سوار کردن مجدد از وجود متخصص بی نیاز گردد.

محل نصب پیشنهادی برای دو مجموعه کاشی بعد از مرحله طراحی و ساخت تکیه گاه ایستا برای دو مجموعه مساله ی محل نگهداری و نمایش کاشی ها چالش بعدی پیش رو گردید. که بعد از بحث و شنیدن نظرات متخصصین از جمله ریاست موزه و راهنما های آن اتاق بزم شاه عباس و اتاق چهارشنبه سوری، گوشواره های شرقی سالن اصلی برای این منظور انتخاب و مورد استفاده قرار گرفت. از عمده دلایلی که برای این انتخاب می توان برشمرد وجود مکان خالی در پشت محافظ شیشه ای و عدم وجود تزئینات درجه یک در محل مورد نظر برای نصب کاشی ها، در هر دو گوشواره، و حفاظت این کاشی ها در فضای مسقف موزه با توجه به آنکه پیشنهاد دیگر نصب مجموعه ها در ایوان های شمالی و جنوبی بنا بود. در همین راستا قاب کاشی قاجاری مجلس شاه عباس و عبدالمومن خان در اتاق بزم شاه

۱. استاد جواد رستم شیرازی به سال ۱۲۹۸. ش در اصفهان متولد شد. در پنج سالگی کار نقاشی را زیر نظر وزیرزاده آغاز کرد. در حوالی ۱۷ سالگی بعد از گذراندن دوران ابتدایی به عنوان نخستین دانش آموز هنرستان هنرهای زیبای اصفهان زیر نظر استاد بهادری دوره مینیاتور و تذهیب را گذراند. پس از آن به هنرکده ی دانشگاه تهران راه یافت و آن جا نزد استادانی مانند آقایان حیدریان و محمد محسن فروغی کار نقاشی را ادامه داد. بعد از آن به مدت ۲۰ سال در دبیرستان هنرهای زیبای اصفهان، شاگردان بسیاری را تربیت نمود. از آن جمله می توان به آقایان هوشنگ جزئی زاده، اکبر مصری پور، یاسائی شاه جانیان، بهرام طاهری، علی والیان و برادران اخوت اشاره کرد. استاد رستم در میان اهل فن به استاد نمونه نگارگری و طراحی فرش معروفند و از جمله کارهای ماندگار ایشان، طراحی فرش نفیس مجلس شورای ملی در ابعاد ۱۱ در ۱۱ متر، طراحی قسمت هایی از نقوش تزئینی مهمان سراى عباسی، کپی مجموعه کاشی موجود در موزه چهل ستون به سال ۱۳۲۷. ش و... را می توان برشمرد. وی در سال ۱۳۸۴ دیده از جهان فرویست. (درگه هل هنر)

۲. عبد المومن خان کیست؟

عبد المومن خان شببانی، آخرین نفر از ازبک هایی است که ترس و وحشت را بر ایران مستولی کرد و مایه نگرانی شدید بزرگان صفوی شد او در سال ۱۰۰۲ ه. ق اوایل سلطنت شاه عباس اول به شهر مشهد حمله و آنجا را غارت کرد و سپس تا سبزووار به پیشروی ادامه داد. وی آنگاه علیه پدرش عبدالله سر طغیان بر افراشت و در سال ۱۰۰۶ ه. به سلطنت دست یافت. عبدالمومن خان پس از ۶ ماه سلطنت در سال ۱۰۰۷ ه. به قتل رسید. (گدار، سیرو؛ ج ۲، ۱۳۷۱، ص ۷۸) برای مطالعه بیشتر در رابطه با ارتباطات شاه عباس و عبدالمومن خان ازبک که تنها از طریق نامه بوده است. به کتاب زندگی نامه شاه عباس نوشته ی نصرالله فلسفی مراجعه کنید.

۳ - اندازه قاب کاشی ۹۶،۵ - ۱۶۰ سانتیمتر، اندازه هر کاشی ۲۲،۵ × ۲۲،۵

۴ - اندازه قاب کاشی طول ۱،۷۲ و عرض ۱،۱۵ سانتیمتر

۵. مشخصات کاشی ها/نوع کاشی: کاشی خشتی (گل رسی)/تکنیک اجرا: هفت رنگ/تعداد کاشی ها: ۶۱ کاشی به علاوه یکی که مفقود شده است / اندازه کاشی ها: ۲۱۸ × ۱۱۰ سانتی متر / تعداد از هر اندازه: ۴۹ کاشی (۲۰ × ۲۰) ۶ کاشی (۱۸ × ۲۰) ۵ کاشی (۱۲ × ۲۰) ۱ کاشی (۱۲ × ۱۸) ۱ کاشی مفقود شده (۱۲ × ۱۰) سانتی متر

۶. مصاحبه از آقای حسن یزدان پناه در تاریخ خرداد ۱۳۸۵

۷. بنا به گفته ی جناب آقای مهندس نجار زادگان مرمتگر وقت چهلستون در دهه ۵۰، کاشی ها در حوالی سال ۱۳۵۷ از دیوار جدا شده اند.

۸. نوع کاشی: کاشی خشتی (گل سنگی) دست ساز/تکنیک اجرا: نقش برجسته زیر لعابی/تعداد قطعات

مجموعه: ۲۱ کاشی / ابعاد کل مجموعه ۱۱۲ × ۲۲۳ سانتی متر / تعداد از هر اندازه: ۱۹ عدد (۳۷ × ۳۷) عدد (۳۳ × ۳۷)

۹. به نقل از گفته های جناب آقای میر خلف جمع دار سابق موزه ی چهلستون این کاشی ها در حوالی ۱۰۰ سال قدمت داشته و در کارگاه کاشی سازی معصوم زاده پخت شده اند.

۱۰ - و به نظر می رسد بیشتر تابلو اول الگوی اصلی بوده است.

۱۱. البته احتمالات دیگری نیز وجود دارد. اما در هر صورت موضوع این نگاره با توجه به کنیبه آن ساختگی است و در واقعیت تاریخی اتفاق نیفتاده است.

منابع

۱۱- آقاجانی، مهدی؛ «تعمیرات نقاشی ۲» مجله ی اثر، شماره ۳، ۱۳۵۹

ویلیرو اتینگهاوزن؛ «هنر و معماری اسلامی»، مترجم: یعقوب آژند، تهران: سمت، چاپ اول، زمستان ۱۳۸۱

۱۲- گدار، اندره؛ سیروی، م؛ «آثار ایران»، مترجم:

ابولحسن سروقد مقدم، ج ۱-۲، مشهد: آستان قدس، چاپ دوم، ۱۳۷۱

۱۳- نیکزاد، کریم، احسینی؛ «فهرست تاریخچه ابنیه تاریخی اصفهان»، اصفهان: چاپخانه دادا، تیرماه ۱۳۳۳

۱۴- درگه اهل هنر (زندگی و آثار برگزیدگان هنرهای سنتی اصفهان)، اصفهان: دانشگاه هنر اصفهان با همکاری انتشارات گلدسته چاپ اول، ۱۳۸۰ ص ۶۱

۱۵- دیالافوا: ژان؛ «ایران، کلد و شوش»، مترجم:

علی محمد فره وشی، چاپ پنجم، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۱، به کوشش دکتر بهرام فره وشی

- Gudith, blarney, Restoring Ceramic, published by Barrie and Jenkins, communicate- Europe, second Ed, 1978,

- POPE, ARTHUR UPHAM, A SURVEY OF PERSIAN ART FROM PREHISTORIC TIMES TO THE PRESENT, VOL IX 1330, P.547

- ZADNER, GOUSEPPE, TRAVAUX DE RESTORATION DE MONUMENTS HISTORIQUES EN IRAN, ISMEO RPME 1968

وبگاه های اینترنتی

وب گاه اینترنتی موزه ی متروپلیتن ت. م. ۱۳۸۶/۱۰/۱۲
<http://www.metmuseum.org/toah/hd/shah/ho-03>

وب گاه اینترنتی موزه ی لوور ت. م. ۱۳۸۶/۲/۲۵
<http://www.liuvre.fr/iiv/oeuvres/detail-notice.jsp>

وب گاه اینترنتی موزه ی ویکتوریا و آلبرت ت. م. ۱۳۸۶/۹/۱۲
<http://www.vam.ac.uk/active-events/courses/study-days/index.html>